

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ФАКУЛЬТЕТ № 2
КАФЕДРА УКРАЇНОЗНАВСТВА**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**навчальної дисципліни
«МЕТОДОЛОГІЯ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ТА
МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОГО СТИЛЮ»
(ОК.4)
*обов'язкових компонент
освітньо-професійної програми
третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти***

Галузь знань 08 «Право»

Спеціальність 081 «Право»

**за темою
НАУКОВИЙ СТИЛЬ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ
НАУКОВИЙ ТЕКСТ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ НАУКОВОГО СТИЛЮ**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 2
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2022 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Харківського
національного університету
внутрішніх справ
Протокол № 9 від 28.09.2023

Розглянуто на засіданні кафедри українознавства факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ (*протокол від 29.08.2023 № 8*)

Розробники:

Доцентка кафедри українознавства факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидатка філол. наук, доцентка – **Перцева В. А.**

Рецензенти:

1. Доцентка кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін Національної академії Національної гвардії України, кандидатка філологічних наук, доцентка – **Чупрінова Н. Ю.**

2. Завідувач кафедри українознавства факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор філологічних наук, професор – **Чорний І. В.**

План

1. Особливості наукового стилю літературної мови
2. Види і жанри наукового стилю
3. Поняття наукового тексту
4. Класифікація наукових текстів
5. Композиція наукового тексту та принципи його укладання

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горошкіна О. М., Шугова Л. І. Науковий текст: особливості мови та стилю: навчально-методичний посібник для аспірантів. Луганськ : Світанок, 2013. 138 с.
2. Методологія дисертаційного дослідження. Мовні особливості наукового стилю: навчальний посібник / уклад. Чорний І.В., Перцева В.А., Голопич І.М. Харків, ХНУВС, 2019.
3. Методологія дисертаційного дослідження. Мовні особливості наукового стилю : Практикум : навчальний посібник / уклад. І. М. Голопич, О. Б. Оверчук, В. А. Перцева. Харків : ХНУВС, 2021. 218 с.
4. Овсієнко Л. М. Науковий текст як лінгвістична одиниця і комунікативний феномен. Педагогічні науки. Випуск 60. Херсон : ХДУ, 2011. С.125-128.
5. Селігей П. О. Український науковий текст : проблеми комунікативної повноцінності та стильової досконалості : автореф. дис ... д-ра філол. наук. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 36 с.
6. Семеног О. М. Культура наукової української мови: навч. посіб. 2-ге видання. Київ : Академія, 2010. 213 с.

ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОГО СТИЛЮ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Наука – це складне соціальне явище. Сьогодні вона представляє розвинутий соціальний організм, що виробляє об'єктивні знання. Зміст і форма будь-якого наукового пізнання нероздільні. До того ж форма наукового пізнання – це не просто певна зовнішня, пасивна «матеріальна оболонка» пізнавального образу, а надзвичайно активний засіб, без якого фактично неможливий процес відображення наукового дослідження.

Мова є формою існування знання у вигляді системи знаків. Наукові знання тільки через мову стають доступними не лише сучасникам, але й майбутнім поколінням. Отже, наука створила свою мову, яка, виконуючи функцію знаряддя пізнання, обумовлюється функціонуванням різних форм наукового дослідження. Мова науки – явище надзвичайно складне й різноманітне. Насамперед варто звернути увагу на лінгвістичний аспект мови науки, який пов'язаний із вивченням її як стильового різновиду національної літературної мови в межах обраної галузі знань.

Отже, **науковий стиль** – це різновид літературної мови, що використовується з пізнавально-інформативною метою в галузі освіти й науки.

Науковий стиль належить до книжних стилів літературної мови, яким властиві попередня підготовленість висловлювання, ґрунтовна обізнаність із проблемами й темами, монологічність, унормованість мови. Сфера його використання – наукова діяльність, науково-технічний прогрес суспільства, освіта.

Стиль наукових робіт визначається їх змістом і цілями наукового повідомлення – точно й змістовно пояснити факти навколишньої дійсності, показати причинно-наслідкові зв'язки між явищами, виявити закономірності історичного розвитку тощо.

Науковий стиль характеризується такими ознаками:

- ✓ логічною послідовністю викладення,
- ✓ ясністю і предметністю тлумачень,
- ✓ узагальненістю понять і явищ,
- ✓ об'єктивністю,
- ✓ аргументацією, доказовістю й переконаністю тверджень,
- ✓ причинно-наслідковими поясненнями, аналізом, синтезом;
- ✓ докладними висновками,
- ✓ інформативністю,
- ✓ понятійністю й предметністю,
- ✓ упорядкованою системою зв'язків між частинами висловлювання,
- ✓ прагненням авторів до точності, стислості, однозначності

висловлювання.

Основне *призначення* наукового стилю – повідомлення про результати наукових досліджень, систематизація знань.

Функції наукового стилю:

- пізнавально-інформативна (повідомлення, з'ясування);
- доказова (доведення наукових теорій, явищ, знань);
- роз'яснювальна (роз'яснення явищ);
- презентативна (представлення наукових результатів суспільству, виклад матеріалу);
- ґносеологічна (збудження інтелекту читача з метою осмислення наукових даних).

Обставини мовлення: наукова інформація, що доводиться до різних наукових верств суспільства.

Сфера вживання: наукові праці, підручники, науково-популярні журнали.

Науковому стилю літературної мови властивий суворий відбір мовних засобів. Це викликано, насамперед, необхідністю уникання двозначностей і багатозначності тих чи інших наукових понять. *Форма існування наукової мови* є письмова, що пояснюється такими її визначальними ознаками, як понятійне відображення дійсності та логічністю викладу.

Поняття, якими оперує наукове мислення, зазвичай виражаються багатокомпонентними структурами, характерними саме для письмової мови. Це відбувається тому, що письмова форма більш зручна й надійна в сенсі виявлення найменших інформативних неточностей, логічних порушень, які неактуальні для побутового спілкування, а в науковому можуть призвести до

серйозних змістовних перекручувань. Зазвичай наукові доповіді, повідомлення спочатку пишуть, відпрацьовуючи адекватну форму втілення наукової інформації, або хоча б складають тези, план.

Науковий стиль має низку спільних рис, що виявляються незалежно від характеру визначених наук (природничих, точних, гуманітарних) та відмінностей між жанрами висловлювання (монографія, стаття, доповідь, підручник), що дає можливість говорити про специфіку стилю загалом.

Науковий стиль характеризується **логічною послідовністю** викладення, яка виявляється в послідовності, несуперечливості висловлювання, у його доказовості й аргументованості, побудові мовлення відповідно до законів логіки зі збереженням відношень і зв'язків реальної дійсності.

Першою умовою логічності мовлення є логічність мислення, що передбачає:

- ✓ вміння дисциплінувати своє мислення,
- ✓ послідовність міркування (спираючись на попередні етапи мислення розвивати наступні),
- ✓ пошук джерел і причин явищ,
- ✓ вміння висувати положення (тези),
- ✓ вміння пояснювати, обґрунтовувати та аргументувати факти,
- ✓ вміння робити висновки.

Другою умовою логічності мовлення є знання й правильне використання мовних засобів, за допомогою яких можна чітко описати предмет мислення й думку про нього, досягти змістовної зв'язності мовлення, уникаючи суперечностей у викладенні матеріалу. Так, вживання повних, переважно складних сполучникових речень, зі сполучниками сурядності або підрядності дають змогу членувати зміст і чіткіше передати смислові й логічні зв'язки між частинами змісту й речення. Оскільки *складні речення* є зручною формою вираження складної системи наукових понять, установлення певних відношень між ними: причина й наслідок, доведення й висновки тощо. Тому в текстах наукового стилю здебільшого використовуються *складнопідрядні речення*. Усі види речень часто ускладнені *відокремленими членами речення*, що підвищує їхню логічну послідовність.

Підкреслена логічність викладення виявляється також у вживанні *однорідних членів речення з узагальнюючим словом*, які розкривають родові поняття за допомогою вужчих, видових понять. Широко вживаються в науковому стилі вставні слова й словосполучення, які увиразнюють логіку мислення, послідовність викладу (*по-перше, по-друге, відповідно, отже*). Для об'єднання частин тексту, зокрема тісно пов'язаних логічними зв'язками абзаців, використовуються слова й словосполучення, які вказують на цей зв'язок: *тому, спочатку, потім, насамперед, насамкінець* тощо. Підкресленій логічності й послідовності викладу також сприяє прямий порядок слів у реченні.

Логічність у науковому стилі витримується найпослідовніше. Її називають *відкритою* (однозначною, без підтексту). Принцип відкритої логічності є основним для наукового стилю й виявляється в словосполученнях, реченнях,

порядку слів, надфразових єдностях, зв'язному тексті (у тричастинній його композиції – вступі, основній частині, висновках). Отже, реалізацію підкресленої логічності як стильової ознаки забезпечує текстова категорія логічності.

Точність й однозначність наукового стилю формуються на підставі зв'язку мовлення з дійсністю й мисленням. Вони досягаються за умови глибокого знання предмета мовлення, мовної системи й вироблених мовленнєвих навичок.

Точність мови – це відповідність змісту мовлення предметно-речовій дійсності, реальним особам і системі понять про них. Точність залежить від вибору слова чи вислову, а також від уміння мовця зіставляти слово, предмет (річ, ознаку, явище) і поняття. Точне слововживання забезпечується знанням системи лексичних значень, розмежуванням значень багатозначного слова, слів-синонімів, омонімів, паронімів. Вживання великої кількості термінів, слів у прямому значенні, обмеження синонімічних заміन регулюють точність наукового стилю.

Багатозначні слова виступають у текстах наукового стилю лише в одному чітко визначеному відповідним контекстом значенні, завдяки чому досягається однозначність висловлювань. Сприяють точності мовлення також відокремлені узгоджені означення, вставні й вставлені слова та словосполучення, різного роду уточнення. Крім того тут багато зносок, посилань, цитат, прізвищ авторів, власних назв, цифрової інформації, які аргументують наукові положення й підсилюють об'єктивність та правдивість висловленого.

Оскільки точність тісно пов'язана з підкресленою логічністю, то на синтаксичному рівні вона виражається подібними конструкціями.

Ясність наукового стилю визначають як його зрозумілість. Забезпечується вона точністю та логічністю викладу. Усне мовлення для адресата буде ясным, якщо його мислення буде встигати за мисленням мовця, а ще краще, якщо трохи випереджатиме його, тобто існуватиме ефект очікування. Слухач у такій ситуації адекватно «прочитує» те, що чує, про що здогадується, і часто каже: «Я все зрозумів».

Ясності усного мовлення сприяють чітка дикція, логічне й фонетичне наголошування, правильне інтонування, розмірений та уповільнений ритм, спокійний і ввічливий тон.

На письмі ясність досягається послідовністю викладення матеріалу, що відбиває логічне розгортання думки, точним називанням понять, членуванням тексту на абзаци відповідно до тем, підтем і сегментів думки, повтором домінантних, ключових і наскрізних слів.

Об'єктивність викладення в науковому стилі полягає у зваженості оцінювання ступеня дослідження проблеми, шляхів її розв'язання, ефективності певної теорії, рівня завершеності її вивчення, обґрунтованості результатів тощо.

У науковому стилі добір і поєднання мовних засобів значною мірою залежить від підстилю, змісту наукової праці, мети наукового повідомлення і ситуації. Спільним для більшості текстів цього стилю є використання абстрактної лексики, символів, великої кількості термінів, схем, таблиць,

графіків, зразків-символів, часто іншомовних слів, наукової фразеології (стійких термінологічних словосполучень), цитат, посилань, однозначної загальноновживаної лексики, відсутності тих мовних засобів, які б указували на особу автора, його уподобання (особових займенників, особових форм дієслів, емоційно-експресивних суфіксів тощо).

Емоційність, як й експресивність, у науковому стилі, який вимагає об'єктивного, «інтелектуального» викладення наукової інформації, виражається інакше, ніж в інших стилях. Сприйняття наукового твору може викликати певні почуття в читача, але не як відповідну реакцію на емоційність автора, а як усвідомлення самого наукового факту. Хоча наукове відкриття впливає незалежно від способу його передавання, сам автор наукового твору не завжди відмовляється від емоційно-оціночного ставлення до фактів і подій, про які він доповідає. Прагнення до обмеженого використання авторського «я» – це не вимога етикету, а прояв абстрактно-узагальненої стильової риси наукової мови, що відбиває форму мислення.

Характерною рисою стилю наукових робіт є їх насиченість термінами (зокрема, інтернаціональними). Не варто, однак, переоцінювати ступінь цієї насиченості: у середньому термінологічна лексика становить 15-25% загальної лексики, використаної в роботі.

Велику роль у стилі наукових робіт відіграє використання абстрактної лексики. **Абстрагованість наукового стилю** створюється шляхом широкого використання мовних одиниць абстрактного й узагальненого значення, зокрема абстрактної лексики, слів, що виражають узагальнені поняття. Абстрагованості тексту сприяють не тільки лексичні засоби, а й морфологічні та синтаксичні.

ВИДИ І ЖАНРИ НАУКОВОГО СТИЛЮ

Науковий стиль має кілька **різновидів**:

- ✓ власне науковий (жанри: монографія, енциклопедія, довідник, стаття, дисертація, тези, реферат);
- ✓ науково-популярний (жанри: нарис, стаття, книга, лекція);
- ✓ науково-навчальний (посібник, підручник, словник, лекція, реферат);
- ✓ науково-публіцистичний (використовується в статтях газет і журналів з метою повідомлень про досягнення у галузях науки й техніки).

Власне науковий підстиль вирізняється з-поміж інших суворістю, академічною манерою викладення. До цього підстилю належить наукова література, написана фахівцями й призначена для фахівців.

Науково-популярний підстиль поєднує в собі протилежні стильові риси: логічність і емоційність, об'єктивність та суб'єктивність, абстрактність і конкретність. У науково-популярній літературі значно менше спеціальних термінів й інших власне наукових засобів. Його функція полягає в популяризації наукових відомостей. Текст пишеться для читача, не знайомого достатньою мірою з наукою, тому інформація подається в простій, доступній й, якщо змога, цікавій формі.

Науково-навчальний підстиль увібрав у себе риси власне-наукового підстилю та науково-популярного викладення. Від власне-наукового підстилю він запозичив термінологічність, системність в описі наукових відомостей, логічність, доказовість; від науково-популярного – доступність, насиченість ілюстративним матеріалом. До жанрів науково-навчального підстилю належать: підручники, навчальні посібники, лекції, семінарські доповіді, відповіді на іспиті, реферат, реферативне повідомлення тощо.

Науково-публіцистичний підстиль синтезував ознаки наукового й публіцистичного стилів. Використовується в засобах масової інформації з метою викладення політичних, наукових, філософських проблем у літературно-критичних статтях, наукових оглядах, рецензіях тощо.

Виробничо-технічний підстиль обслуговує різні сфери господарства й виробництва – інструкції, проекти тощо. Від власне наукового стилю він відрізняється простішою формою викладення, лаконічнішим обґрунтуванням тієї чи іншої проблеми, обмеженою кількістю спеціальної термінології.

До основних **жанрів наукового стилю** належать: монографія, стаття, анотація, дисертація, тези.

Монографія – наукова праця, у якій досліджується одна проблема, обмежене коло питань. У монографії обов'язково мають бути теоретичні розділи, висновки й наукова література.

Стаття – невеликого розміру наукова праця, присвячена певній темі й розрахована на обізнаних фахівців.

Анотація – стисла характеристика роботи щодо її змісту й призначення.

Дисертація – наукова праця, підготовлена для прилюдного захисту на здобуття вченого ступеня.

Тези є одним із жанрів, який вимагає суворої нормативної змістово-композиційної структури, у якій виділяється преамбула, основне теоретичне положення, завершальна теза (висновок).

Підручник і посібник – жанри науково-навчального підстилю, які мають багато спільного й відмінного в текстотворенні. До спільних ознак належать: науковість, об'єктивність викладеного матеріалу, відповідність його навчальній програмі, поступовість і перспективність у процесі розгортання навчального курсу, доступність подавання матеріалу, спрямована на активізацію мислення учнів, студентів; поступове й послідовне введення термінологічної лексики; суворе дотримання норм української літературної мови; культура й естетика мовлення.

Відмінність підручника й навчального посібника стосується способів подавання матеріалу й мовного викладення. Підручник містить увесь обов'язковий зміст навчального курсу. Навчальний посібник може розглядати лише ті розділи, що, на думку автора, потребують особливої уваги, або містити матеріал ширший, ніж передбачає програма. Часто навчальний посібник є першою спробою підручника і в наступних виданнях трансформується в нього.

Існують також студентські наукові жанри.

Реферат – короткий виклад наукової проблеми за одним чи кількома джерелами. **Курсова робота** – невелика за обсягом дослідницька робота із

значною реферативною частиною. **Дипломна робота** – кваліфікаційна науково-дослідницька робота студента, яка готується з метою публічного захисту й отримання освітньо-кваліфікаційного ступеня «спеціаліст». Виконання дипломної роботи та її захист перед державною екзаменаційною комісією є перевіркою підготовки фахівця до самостійної діяльності з обраної спеціальності, його здатності самостійно аналізувати стан проблем у певній галузі науки, розробляти необхідні пропозиції.

Магістерська робота – це кваліфікаційна науково-дослідницька робота випускника, яка готується з метою публічного захисту й отримання освітньо-кваліфікаційного ступеня «магістр». Автор роботи покликаний продемонструвати рівень своєї наукової кваліфікації, уміння самостійно вести науковий пошук і розв'язувати конкретні наукові завдання.

ПОНЯТТЯ НАУКОВОГО ТЕКСТУ

Сучасне розуміння будь-якого **тексту** ґрунтується в лінгвістиці на тлумаченні його не лише як готового продукту мовлення, а і як складного комунікативного механізму. За цих умов текст є середнім елементом схеми комунікації: автор (адресант) – текст – читач (адресат). Наукові тексти зорієнтовані на читача як професіонала (партнера й однодумця), підготовленого до сприйняття інформації.

Отже, **науковий текст** виступає способом подання наукової інформації, результатом наукового дослідження. Він є тим інтелектуальним продуктом, що доводиться до наукової громадськості. Доля наукового дослідження, його сприйняття науковим товариством, вплив на процес розвитку науки залежить саме від якості наукового тексту.

Аналіз останніх наукових праць спонукає до певного узагальненого визначення. **Науковий текст** – це цілісний комунікативний блок, що має чітку, логічну структуру із внутрішньо завершеними частинами (розділами, пунктами, абзацами), насиченими відповідною термінологією, змістом яких є наукове знання.

Орієнтація на читача-професіонала послідовно реалізує такі основні **функції наукових текстів**:

- інформативну (повідомлення);
- епістемічну (з'ясування, обґрунтування знань);
- комунікативну (передавання спеціальної інформації);
- перформативну (встановлення фактів/зв'язків за допомогою мовного матеріалу);
- гносеологічну (пізнання);
- когнітивну (отримання нового знання);
- апелятивну (вплив, прагнення переконати);
- дослідницьку;
- презентаційну (представлення дослідника у науковому товаристві).

Поглиблення вимог до кваліфікаційних наукових робіт і наукових публікацій загострюють сьогодні увагу до культури наукового тексту.

Властиві науковому стилю ознаки – *логічність, ясність, стислість, виразність, читабельність, зв'язність, структурна організованість, цілісність, точність, абстрагованість, узагальненість, інформативність* – знаходять віддзеркалення майже у всіх текстових категоріях. Зупинимось на деяких.

Логічність. Науковий текст фактично має раціональний характер, він складається із суджень, побудованих за правилами логіки. Отже, важливою його особливістю є широке використання термінології певної наукової галузі. На відміну від художнього тексту, він базується не на образі, а орієнтований на доцільність, розумність. На відміну від публіцистичного тексту, він не припускає спрощення. Його призначення в тому, щоб довести, обґрунтувати, аргументувати істину.

Ясність. Уже для вчених епохи Античності ясність була однією з перших вимог до публічної промови: «Достойність стилю полягає в ясності; доказом цьому слугує те, що, коли мовлення не ясне, воно не досягає своєї мети». Афористично цю думку висловив й Іван Огієнко: «Хто пише неясно, той проповідує в пустині». Отже, настанову на зрозумілість в усі часи уважали обов'язковою ознакою довершеного мислення й мовлення. Навіть фундаментальна думка повинна бути сформульована так, щоб її розуміння не викликало труднощів. І це справді так: мета науки полягає в тому, щоб сумнівне робити очевидним, складне – простим, фрагментарне – цілісним, безсистемне – систематичним. Звісно, науковий текст із фізики може бути незрозумілим юристові, а праця з криміналістики – фізику. Тому ясний науковий текст повинен бути зрозумілим читачеві, який володіє понятійним апаратом відповідної галузі.

Техніка мовної ясності давно опрацьована. На *лексичному рівні* – переважне використання загальноживаних слів, і до того ж у точному значенні, уникнення двозначностей, пріоритет українських відповідників. На *морфологічному* – не скупчувати поспіль кілька іменників, надто в родовому відмінку, не витісняти дієслова віддієслівними іменниками, домірно вживати різні частини мови. На *синтаксичному* – занадто не видовжувати фрази, не розривати думку довгими вставками, не нанизувати кілька підрядних речень поспіль, слідкувати за природним порядком слів.

Корисно додержувати правила «одна думка – одне речення». Якщо думка надто утяжлива, щоб уміститися в одному реченні, її варто обдумати й скоротити, або розташувати в кількох сусідніх реченнях, а зв'язок між ними підкреслити лексично: *по-перше, насамперед, потім, саме тоді, водночас, проте, на противагу цьому, до того ж* тощо. Такі речення сприймаються легше, бо не треба перенапружувати увагу.

Стислість. Лаконізм не тільки підвищує дієвість наукового тексту, а й слугує критерієм його стильової правильності. Усі мовні засоби, які ущільнюють виклад і звільняють автора від зайвих зусиль, варто вважати нормативними. За допомогою новітніх електронних носіїв передавання інформації вимагає все менше місця, а її сприйняття – все менше часу. Стислість (мовна економія) – обличчя наукового стилю. Лаконічний текст

довше тримає увагу й сильніше впливає на читача. Стислість заохочує відстежувати логіку викладу, звільняє від сторонніх асоціацій, допомагає швидше віднайти найголовніше.

Деякі автори-початківці, потрапивши в полон до масиву зібраної інформації, намагаються писати розлого, щоб підвищити доказовість своїх роздумів, щоб не виникало сумнівів в їхній фундаментальності. Як наслідок, у текст потрапляє більше відомостей, пояснень і доказів, ніж це об'єктивно потрібно. Проте важлива не кількість, а якість: кілька аргументів, але потужних.

Відповідно вирізняють два *способи скорочення*: мовний (довгі мовні елементи замінюють на коротші) та змістовий (позбуваються несуттєвого, зрозумілого).

Якщо перший спосіб усуває тільки мовну надлишковість, то другий передбачає також і певні інформаційні втрати. У науковому тексті абсолютно все має бути змістовно навантаженим. Не повинно бути зайвих слів, речень, абзаців. Елемент, що не виконує в тексті певної функції, не працює на зміст, треба безжально видаляти. Бо це суперечить принципу мовної економії. Словесна надлишковість певною мірою виправдана лише для уникнення різночитань, коли інформацію доводиться подавати якомога докладніше й точніше.

Виразність. Публікуючи працю, вчений ставить за мету повідомити колегам про свої дослідження. Наукова розвідка має дійти до найширшого кола фахівців. Успіх у цій справі залежить і від того, наскільки вправно написано текст.

Отже, науковий текст – не просто передавання інформації, а й вплив на читача. Для цього треба дотримуватись *правил виразності*:

- ✓ текст буде виразним, якщо авторові вдалося знайти нові факти, дати їм власне тлумачення або знайти в спостереженні нестандартний підхід;
- ✓ текст буде виразним, якщо автор абсолютно переконаний у тому, про що пише;
- ✓ текст буде виразним, якщо автор прискіпливо добирає мовні засоби, свідомо послуговуючись усім розмаїттям виражальних можливостей – як мови загалом, так і наукового стилю зокрема.

Серед науковців існує думка, що варто розрізняти поняття «виразність» і «читабельність». Вони близькі, але не тотожні. Якщо перше передає міру впливу тексту на читача, то друге – простоту й швидкість засвоєння змісту.

Читабельність (доступність) – це сприйняття й осмислення наукового тексту читачем без істотних поняттєвих чи мовних труднощів. Читабельність переважно визначають за формальними показниками, серед яких:

- ✓ використання незначної кількості запозичених слів (термінів);
- ✓ використання речень із неускладненою будовою;
- ✓ зв'язність і структурованість тексту;
- ✓ тематична єдність і ритмічність тексту.

Отже, науковий твір, як художній і публіцистичний, теж має орієнтуватись на читача. Тобто бути, як зазначив Петро Селігей, «антропоцентричним».

Зв'язаність. За допомогою мовних чинників зв'язаність забезпечує обмін інформацією. Показниками зв'язаності є: порядок слів, інтонація, наголос, пауза, ситуація спілкування.

Зв'язаність характеризує синтаксичну організацію тексту, яка забезпечує логічність і точність викладу, однозначну інтерпретацію змісту. Існують різні види засобів зв'язності. Так, можна виділити:

- ✓ лексичні засоби зв'язку;
- ✓ лексико-граматичні;
- ✓ граматичні.

Отже, зв'язність наукового тексту базується насамперед на внутрішній логіці предмета дослідження.

Науковий текст неможна уявити без **точності**. Точність як норма наукового стилю вимагає ретельно добирати слова й звороти, вживати їх в узвичаєних значеннях – так, щоб звести до мінімуму ймовірність неоднозначного розуміння. Але точність не повинна стримувати його рухомість і пластичність, перетворюючи написане в набір мовних кліше. Якщо доводиться обирати між ясністю й точністю, перевагу краще віддати ясності, бо на першому місці в наукових текстах мають стояти інтереси багатьох читачів, а не одного автора. В особливо важливих місцях наукових досліджень (там, де дають визначення, формулюють закони, правила, висновки) перевагу варто віддавати точності, в інших випадках – ясності.

Цілісність – це базова ознака наукового тексту як комунікативного блоку. Вона характеризує змістовну й смислову єдність тексту, що забезпечується темою, метою спілкування, граматикою та єдиним жанром.

Отже, цілісність наукового тексту – це:

- ✓ наявність у дослідження певної теми, тобто того, про що йдеться в тексті;
- ✓ наявність ідеї, тобто основного висновку, що передає задум автора;
- ✓ можливість підібрати заголовок до наукового дослідження;
- ✓ можливість створити відносно автономне (закінчене) висловлювання, тобто цілісний науковий текст зазвичай має початок і кінець.

Інформативність. Кожен текст створюється заради передавання інформації. Проте далеко не завжди реципієнт здатний адекватно зрозуміти задум автора, оскільки кожна людина має свою картину світу – поняттєву й мовну. Іншими словами, науковий текст – це певна інформаційна база, основними характеристиками якої виступають інформаційна насиченість та інформативність. Інформаційна насиченість наукового тексту розуміється як загальна кількість інформації, закладеної автором дослідження, тоді як інформативність тексту передбачає його новизну, оригінальність і корисність для наукового загалу. Обидві характеристики пов'язані зі ступенем його оптимальної змістовної наповненості.

Узагальненість. На відміну від художнього тексту, який характеризується максимальною естетичною й образною конкретизацією, однією з головних ознак наукового тексту є максимальна узагальненість. Оскільки призначення науки – відшукувати закономірності, науковий текст повинен бути об'єктивним

і позбавленим будь-яких випадковостей. Накопичуючи факти, експериментуючи й узагальнюючи, наука фіксує свої результати в поняттях і системі понять. Для реалізації цієї ознаки в науковому тексті використовуються спеціальні мовні засоби (лексичні, морфологічні, синтаксичні).

На лексичному рівні узагальненість наукового тексту проявляються насамперед через *абстрактну лексику* (зокрема, терміни), також підкреслюється спеціальними словами: *зазвичай, завжди, регулярно* тощо. Дієслова широкої семантики (*існувати, мати, проявлятися* тощо) теж виступають в узагальненому значенні. Певні дієслова виконують функцію зв'язування (*бути, слугувати, мати* тощо).

Абстрактність й узагальненість реалізується також через вживання слів середнього роду (*пізнання, обговорення, поняття*). Ще однією типовою ознакою узагальненості наукового тексту є використання *віддієслівних іменників*. Найчастіше вони входять до складу готових усталених кліше, і їхнє використання є необхідним і виправданим. Віддієслівні іменники мають здатність не називати конкретну дію, а лише дають загальне уявлення про неї. Вони забезпечують однозначність і узагальненість змісту (*виконувати обчислення, а не обчислювати; здійснити перевірку, а не перевірити; займатися досліджуванням, а не досліджувати*).

На синтаксичному рівні узагальненість наукового тексту реалізується за допомогою *поширених безособових, неозначено-особових речень*, які використовуються для описування явищ, фактів, процесів.

Структурна організованість (членованість). Будь-який текст можна комунікативно розділяти на частини з метою полегшення сприйняття інформації. Структура наукового тексту відображає послідовність розташування смислових блоків у тексті. Для наукових текстів насамперед характерні типізовані схеми розташування змістовної інформації, які визначаються жанровою приналежністю.

Основні письмові форми наукового тексту (монографія, стаття, дисертація, реферат, рецензія) мають властивий їм порядок розташування частин тексту й відповідно більш-менш стандартний набір мовних засобів для оформлення переходів від однієї змістовної частини до іншої. Науковий текст незалежно від галузі будується за схемою «вступ – основна частина – висновок». Необхідними елементами є також заголовок і список використаної літератури.

Кожен структурний блок виконує відповідну функцію:

- ✓ заголовок відбиває головний зміст тексту або його тему;
- ✓ у вступі зазвичай викладається історія питання з необхідним ступенем деталізації, ставляться завдання, обґрунтовуються її актуальність і значення;
- ✓ основна частина містить авторське рішення поставленого завдання;
- ✓ у висновку підбиваються підсумки, формулюються нові судження, підкреслюється значимість отриманих результатів, прогнозуються можливості їх використання.

Можна виокремити стандартні вирази, які сигналізують про перехід до наступної змістовної частини:

– у цій статті ставиться завдання показати; оскільки в цьому дослідженні нас цікавить; основний акцент тут робиться; надалі ми будемо розглядати явища (перехід від вступу до основної частини);

– залишається зауважити на; цілком можливо, що саме на цьому шляху буде знайдено рішення; отже, ми розглянули деякі питання (перехід від основної частини до висновків).

Отже, будь-який науковий текст – це особливий діалог. Він – ретроспективно й перспективно – пов'язаний з іншими дослідженнями: є своєрідним мікротекстом у загальнонауковому макротексті.

З одного боку, у межах певної галузі, концепція окремого автора (дослідника) перегукується з множиною інших текстів, як інших авторів-колег, так і своїх власних. З іншого – кожен новий науковий текст відбиває розвиток наукового пізнання, показуючи реалізацію спадкоємності в науці. Кожен науковий текст належить до складного механізму, який здійснює як зберігання знання, так і спілкування людей, що створили ці знання.

КЛАСИФІКАЦІЯ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ

У сучасній науці використовується багаторівнева класифікація наукових текстів.

Так, за функціональним призначенням наукові тексти розподіляють на:

✓ **теоретичний** (подає теоретичні аспекти дослідження, його пояснення з погляду сформульованих закономірностей і тенденцій);

✓ **методологічний** (містить опис принципів, підходів, слугує для обґрунтування специфіки методології проведеного дослідження);

✓ **оглядовий текст** (обґрунтовує предмет дослідження, вказує на ступінь невивченості його окремих складників, зазвичай, представляє собою огляд наукової літератури з досліджуваної проблеми);

✓ **пояснювальний текст** (становить вербальну структуру, яка призначена для пояснення положень інших видів тексту: різні примітки й пояснення, словники базових і додаткових понять, таблиці, діаграми, схеми, графіки);

✓ **емпірико-фактологічний текст** (містить опис фактологічної бази дослідження, класифікацію й узагальнення фактів, зазвичай, представляє собою статистику проведених іншими дослідниками соціологічних досліджень);

✓ **додатковий текст** (розміщують у додатках до наукової роботи, зазвичай, представляє собою анкети, графіки як додаткові докази наукових положень);

✓ **вторинний текст** (являє собою згортання й розгортання інформації у вигляді анотацій, рефератів, конспектів, оглядів, рецензій).

Залежно від комунікативної мети наукові тексти діляться на описові та аргументаційні.

Описові тексти характеризується найбільшою простотою й чіткістю організації. Мета описового наукового тексту – створення детального уявлення про через безліч його відмінних (істотних і несуттєвих) ознак. В описових

текстах послідовно перераховуються ознаки, властивості, риси предмета або явища й встановлюються зв'язки між ними.

Елементи описового тексту зазвичай розташовуються залежно від значущості, щоб кожен наступний елемент доповнював новими фактами до попередній. Загальне уявлення про предмет може бути сформоване як на початку описового тексту, так і наприкінці. Така форма викладу використовується найчастіше для опису матеріалів, дослідів, експериментів, приладів. В описах використовуються порівняння, аналогії, протиставлення.

Різновидами описових текстів є визначення, дефініція, опис, пояснення.

Найбільш розповсюдженими серед наукових текстів є **визначення**, мета якого – охарактеризувати наукове поняття через вказівки на його найсуттєвіші ознаки й властивості. На синтаксичному рівні визначенням характерні конструкції із загальним синтаксичним значенням «суб'єкт (носій ознаки) – властивість (ознака)».

Наприклад: *Основні засоби підприємства використовуються протягом багатьох виробничих циклів не менше одного року, зберігаючи свою натуральну форму. Основні засоби діляться за призначенням на виробничі кошти й невиробничі кошти. У складі основних засобів є активні й пасивні кошти.*

Близькою до визначення є **дефініція**. Проте в дефініції перераховуються тільки диференціальні ознаки об'єкта, що виділяють його за допомогою ідентифікації з іншим суміжним поняттям. У дефініції зазвичай відсутня повнозначна характеристика.

Наприклад: *Цивільне право – одна з основних галузей права в Україні – представляє систему норм, що регулюють на засадах рівності учасників відносин, недоторканність власності, свободу укладення договорів, сукупність майнових, а також пов'язаних із ними особистих немайнових відносин.*

Опис будується у вільній формі, зберігаючи головну комунікативну мету – дати характеристику предмета, поняття, явища з певною мірою точності й деталізації. Структура цього різновиду опису зазвичай представлена тематичною прогресією.

Наприклад: *Предметом цивільного права, як і будь-якої іншої галузі, є суспільні відносини, тобто зв'язки між членами суспільства. Специфіка цивільного права полягає в тому, що воно регулює відносини, пов'язані з певним майном. Цивільне право регулює усі найважливіші сторони й види майнових відносин.*

Мета **пояснення** – доповнити характеристику об'єкта, ввести другорядні деталі, що уточнюють й ілюструють інформацію про його властивості й ознаки.

Наприклад: *Цивільне право регулює усі найважливіші сторони й види майнових відносин, зокрема, правове становище учасників цих відносин. Тут розкриваються поняття правоздатності громадян, умови виникнення дієздатності, закріплюється порядок визнання громадян недієздатними, встановлення над ними опіки та піклування.*

Аргументаційні тексти – це тексти, що переконують, доводять, роз'яснюють. Тексти цього типу об'єднані метою передавання, демонстрації

процесів мислення, логічного висновку, обґрунтування наукової позиції. До текстів цього типу належать міркування, доказ, пояснення.

Базова структура **міркування** охоплює посилення й висновок, який не завжди є верифікованим, бо залежить від посилення, які можуть бути як істинними, так і хибними. **Пояснення** ж за структурою нагадує доказ, проте аргументами тут є лише конкретні приклади й факти, які дозволяють визнати висунуті автором тези.

Наприклад: *Цінності спотворюють сприйняття природи, суспільства й людини, тому, щоб людина не обманювалась у своєму сприйнятті, вона повинна постійно усвідомлювати факт присутності цінностей.* (Це було міркування, за ним йде пояснення). *Говорячи про «спотворення», я маю на увазі накладення особистісного аспекту сприйняття на реальні аспекти, що пізнає людина.*

Докази складаються з тези (основне судження, істинність якого повинна бути доведена) й аргументів (положення, що доводять тези).

Отже, якщо в тексті-міркуванні первинне посилення повинно сприйматися читачем на віру, то в тексті-доказі теза підтверджується фактами, на підставі яких робиться висновок про правильність тези.

Наприклад: *Нормативність, як результат історичного розвитку суспільства, не є специфічною ознакою права.* (Це була теза, далі йде перший аргумент). *Вона присутня в релігії, моралі, естетиці, і навіть літературі.* (Далі йде наступний аргумент). *Деякі соціальні норми належать кільком нормативним системам водночас.* (Далі наводиться ілюстрація другого аргументу). *Так, євангельські заборони «не вбий», «не вкрати» – це і моральні, і юридичні правила.* (Далі робиться висновок). *Тому, для того щоб відрізнити право від інших соціальних феноменів, необхідні ще якісь ознаки. Одна з них – загальнообов'язковість права. Це друга після нормативності ознака права.*

Проте необхідно пам'ятати, що в сучасному науковому тексті досить рідко трапляються окремо описові та аргументаційні тексти. Набагато частіше можна побачити поєднання різних способів в одному тексті.

КОМПОЗИЦІЯ НАУКОВОГО ТЕКСТУ ТА ПРИНЦИПИ ЙОГО УКЛАДАННЯ

Науковий текст не повинен нагадувати огляд, його функція дослідницька. Тому серед *принципів* його укладання фахівці виділяють такі:

✓ **принцип змістової насиченості**, що полягає в пізнавальній цінності професійно орієнтованої інформації, лексичному й граматичному наповненні;

✓ **принцип професійної значущості**, який виявляється в повідомленні необхідної інформації з галузі професійної сфери діяльності;

✓ **принцип наукової інформативності**, що розкривається в авторській концепції, оцінці певного явища чи факту;

✓ **принцип новизни**, що характеризується наявністю нових знань, які обґрунтовано на підставі фундаментальних або прикладних наукових досліджень й впроваджено у практику;

✓ **принцип змістової завершеності**, який реалізується в цілісності вирішення поставлених завдань;

✓ **принцип доступності**, що означає зрозумілість, легкість сприйняття інформації, відповідність комунікативній сприйнятливості користувача;

✓ **принцип інтертекстуальності**, який характеризують як багатовимірний зв'язок наукового тексту з іншими видами текстової інформації.

Правильний науковий текст вирізняється стрункою **композицією**, яка відображає рух думки дослідника. Тому текстову інформацію доцільно розподіляти відповідно до того, як її сприйматимуть: *старе – нове, відоме – невідоме, головне – другорядне, істотне – неістотне, загальне – конкретне, спільне – специфічне, просте – складне, зрозуміле – незрозуміле, звичне – незвичне, безперечне – суперечливе*.

Названі вище принципи визначають *структуру наукового тексту*. Традиційно науковий текст складається з трьох частин:

✓ **постановочної**, де визначається проблема, мета й завдання, гіпотези й методи дослідження, а також описується зв'язок проведеного дослідження з іншими.

✓ **дослідницької** (опис дослідження й отриманих результатів);

✓ **підсумкової** (висновки й рекомендації для проведення подальших досліджень і використання результатів у практичному житті).

Отже, основна ідея й проблема наукової роботи, сформульовані у вступі в загальному вигляді, потім послідовно розгортаються в основній частині (спростовуються, доводяться, пояснюються, уточнюються). Для цього слід враховувати мовні засоби організації інформації наукового тексту.

Структурні компоненти наукового тексту можуть поєднуватись декількома *видами зв'язку*:

✓ **ланцюжковим** (послідовним), коли речення (абзаци) послідовно зв'язуються одне з одним, а певний елемент попереднього речення стає вихідним пунктом для наступного, вимагаючи розгортання думки (переважно з використанням займенників і лексичних повторів);

✓ **паралельним**, коли речення (абзаци) рівноправні, часто однотипні за будовою, а розвиток думки йде через зіставлення ознак;

✓ **дистантним** – об'єкт, що згадувався в першому абзаці, знову стане предметом уваги в наступних абзацах, через певну кількість речень іншого змісту;

✓ **перспективним** – вказує на те, про що мовитиметься далі;

✓ **ретроспективним** – певний фрагмент тексту вимагає пригадування змісту попередніх частин.

Взаємозв'язки між реченнями у науковому тексті можуть бути й складнішими. Так, найважливішу інформацію може нести перше речення, інші тільки уточнюють, поглиблюють, конкретизують його зміст. Інформація також може бути зосереджена в першому й останньому реченнях, тісно пов'язаних між собою, проміжні речення виконуватимуть функцію коментаря.

Отже, на підставі вищезазначеного в науковій літературі було сформульовано **загальні вимоги до створення наукового тексту**:

✓ Науковий текст має бути чітко структурованим, розділятися на розділи й параграфи, кожен з яких є самостійним й обґрунтованим науковим дослідженням з певної складової загальної проблеми.

✓ Науковий текст має відрізнятися композиційністю, тобто поєднанням в єдине ціле в певному порядку сторін, що разом складають (компонують) визначену форму.

✓ Науковий текст вимагає логічно-послідовного викладу. Для того, щоб зробити висновки про певний процес або явище, обов'язково потрібно застосувати чіткі аналітичні процедури: порівняти об'єкти, виявити специфіку, знайти тенденцію (до зростання, стабілізації, зниження).

✓ Науковий текст повинен бути завершеним, становити певну цілісність.

✓ Науковий текст передбачає якісний рівень систематизації й узагальнення.

✓ Науковий текст повинен бути максимально точним і чітким, відрізнятися стислістю й ясністю викладення.